

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПРОГАЛИНИ У ЗАКОНОДАВЧОМУ РЕГУЛЮВАННІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ

ПЕРЕПЕЛИЦЯ Н. О. - студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В данной статье особое внимание уделяется новому для украинского уголовного процессуального законодательства пресечения - домашнего ареста. Обосновывается необходимость его внедрения в уголовный процесс Украины. Автор исследует особенности условий избрания домашнего ареста как меры пресечения. Раскрываются недостатки действующего Уголовно процессуального кодекса Украины относительно регулирования этого вопроса и предлагает внесение соответствующих изменений. Прокомментировано положительные и отрицательные стороны такой меры пресечения.

Ключові слова: запобіжний захід, домашній арешт, умови обрання домашнього арешту, кримінальний процес, обвинувачений, підозрюваний.

Постановка проблеми

Одним з найважливіших питань у практиці досудового розслідування і судового провадження є застосування запобіжних заходів як виду кримінального процесуального примусу попереджувального (випереджувального) характеру, пов'язаного з тимчасовим обмеженням (позбавленням) слідчим суддею, судом права особи (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на свободу і особисту недоторканність.

Без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, бо за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку – захист

особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та виконання інших завдань кримінального судочинства. Залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів застосування цих заходів процесуального примусу, можна судити про ступінь свободи в державі і турботу про права людини в ній.

Питання домашнього арешту є найменш вивченим і найбільш спірним у системі заходів процесуального примусу України. У суспільстві та юридичній спільноті поширена думка, що домашній арешт – це новий запобіжний захід, оскільки він не був передбачений КПК України 1960 р.

Усі практичні напрацювання застосування домашнього арешту як заходу процесуального примусу, зважаючи на нові історичні реалії, на сьогоднішній день не можуть повністю використовуватися. Крім того, окремі питання реалізації норм застосування домашнього арешту у сучасній правозастосовній практиці не знайшли свого відображення та вирішення ні в нормативно-правових актах, ні в науковій літературі. У зв'язку із недавнім запровадженням домашнього арешту як запобіжного заходу, механізм його втілення у життя є ще недостатньо дослідженим та потребує глибокої науково-аналітичної розробки.

Стан дослідження

Проблеми застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування досліджувались як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Характеризуючи стан наукової розробки дослідження запобіжних заходів, можна виділити праці таких науковців: А. Ф. Безрукавої, А. П. Бельмаз, М. Й. Вільгушинського, Ю. В. Донченко, О. Козакова, В. Г. Крайнюка, О. П. Кучинської, О. О. Левендаренко, Л. М. Лобойко, П. І. Люблінського, Є. І. Макаренко, Г. В. Мудрецької, В. Мухіна, С. М. Нестерцової, П. П. Пилипчака, В. О. Попелюшко, О. М. Слободян, В. Г. Уварова, В. І. Фаринника та інших. Сучасні дослідження торкаються загального аналізу і не вирішують існуючої проблеми правової регламентації домашнього арешту, не містять конкретних пропозицій щодо удосконалення застосування домашнього арешту.

Метою даної статті є дослідження особливостей та значення такого запобіжного заходу, як домашній арешт, підстави та процесуальний порядок його застосування в кримінальному провадженні України; висвітлення негативних та позитивних наслідків застосування зазначеного запобіжного заходу, а також розгляд перспектив подальшого теоретичного та практичного удосконалення.

Виклад основного матеріалу

Поняття домашнього арешту закріплене в ст. 181 КПК України, відповідно до якої домашній арешт полягає у забороні підозрюваному або обвинувачуваному залишати своє житло цілодобово або в певний час доби. При цьому людина може ходити на роботу, магазин, а вдома перебувати, наприклад, у криміногенний час – із вечора до ранку. Детально ж режим арешту повинен бути прописаний ухвалою слідчого судді про застосування до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту [7].

Необхідно звернути увагу на те, що домашній арешт може застосовуватися ще й до осіб, підозрюваних у здійсненні злочинів, за які передбачене позбавлення волі

(ч. 2 ст. 181 КПК). Цікавий факт, що це положення не містить обмежень, з чого можна зробити висновок, що до цієї категорії можуть потрапити особи, підозрювані в здійсненні особливо небезпечних злочинів. Однак не варто побоюватися, що це повинно торкнутися злочинців, оскільки в кожному конкретному випадку суд приймає рішення, виходячи з конкретних обставин справи. І, як правило, останнє слово, як завжди, за суддею [7].

Визначаючи запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, слідчий суддя, суд зобов'язані керуватися статтею 178 УПК України, яка містить обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу [8]. Причому у цьому випадку будуть брати до уваги і саму особистість злочинця або підозрюваної особи, враховуючи її репутацію, соціальні зв'язки та ін. Наприклад, нелогічним представляється застосування домашнього арешту до особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення по відношенню до своїх домашніх, близьких або ж до особи, що не має постійного місця проживання і т.д. [7]. Якщо ж людина з доброю репутацією та характеристиками вчинила що-небудь у запалі з ревнощів або злості, то вона може уникнути малоприємного провадження часу в стінах СІЗО.

Впроваджуючи у вітчизняне судочинство Європейські стандарти та світовий досвід, Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року [8] регламентує ряд новацій, покликаних створити рівні можливості для кожної зі сторін у кримінальному провадженні. Однією з таких новацій є введення домашнього арешту – нового заходу кримінально-процесуального примусу, особливого різновиду неізоляційних запобіжних заходів. Однак за цей час виявилися і певні недоліки домашнього арешту, оскільки це досить «молода» інституція, що потребує детальної розробки на законодавчому рівні.

У ч. 3 ст. 176 нового КПК зазначається те, що запобіжні заходи можна класифікувати за ступенем їх суворості: найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим – три-

мання під вартою [8]. Таким чином, домашній арешт серед запобіжних заходів, якщо розглядати їх за критерієм обмеження прав особистості, знаходиться після тримання під вартою, тому можна дійти до висновку, що він значною мірою обмежує права підозрюваного, обвинуваченого.

Місце домашнього арешту в системі запобіжних заходів можна також визначити залежно від органів, які здійснюють контроль за їх виконанням. Так, контроль за виконанням особистого зобов'язання та особистої поруки здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду – прокурор; контроль за внесення грошових коштів на відповідний рахунок заставодавцем здійснює слідчий, прокурор, суд (заставодавець зобов'язаний надати цим органам документ, що підтверджує ці дії). Особи, до яких застосовано запобіжний захід тримання під вартою, утримуються в слідчих ізоляторах Державного департаменту України з питань виконання покарань, гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, іноді – в ізоляторах тимчасового тримання. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про попереднє ув'язнення» забезпечення порядку тримання під вартою осіб у місцях попереднього ув'язнення покладається на адміністрацію місць попереднього ув'язнення [1].

Щодо домашнього арешту у ст. 181 КПК сказано, що контроль за виконання цього запобіжного заходу здійснюють працівники органів внутрішніх справ. Однак не зазначено, які саме підрозділи органів внутрішніх будуть зобов'язані здійснювати такий контроль.

На відміну від інших запобіжних заходів, у КПК зазначено, які конкретні способи контролю можуть бути застосовані до підозрюваного, обвинуваченого при обранні домашнього арешту: органи внутрішніх справ можуть з'являтися в житло підозрюваного, обвинуваченого, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на цих осіб обов'язків, використовувати електронні засоби контролю.

У законодавстві України не дано чіткого визначення строків щодо кожного запобіжного заходу. Строк тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців, а у разі продовження цього запобіжного заходу – сукупний строк не повинен перевищувати шести місяців. Аналогічні строки застосовуються і до тримання під вартою. Щодо інших запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука та застава) законодавець визначив лише строк дії обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194, які застосовуються до запобіжних заходів, не пов'язаних з триманням під вартою. Такий строк не повинен бути більшим ніж два місяці, хоча можливо продовжити його за правилами ст. 199 КПК, але не зазначено, до максимально якого строку. Залишається також неврегульованим питання, чи йде зарахування строків тримання під домашнім арештом до строків тримання під вартою і врахування цих строків у строк відбування покарання [2].

Спільним між домашнім арештом, триманням під вартою та заставою є деталізація у КПК, за злочини якої тяжкості можуть застосовуватися ці запобіжні заходи.

У статті, що регулює домашній арешт, не визначені обов'язки, які покладаються на підозрюваного, обвинуваченого, окрім заборони залишати житло цілодобово або у певний період доби. Натомість, існує загальна для запобіжних заходів, що не пов'язані з триманням під вартою, норма (ч. 5 ст. 194 нового КПК), яка містить перелік можливих обов'язків при застосуванні запобіжних заходів, не пов'язаних з триманням під вартою. На відміну від неї, у Кримінально-процесуальному кодексі РФ [12], безпосередньо у самій ст. 107, що регулює домашній арешт, зазначені заборони, що можуть бути застосовані при обранні домашнього арешту (вихід за межі житлового приміщення, в якому проживає підозрюваний, обвинувачений; спілкування з визначеними особами; відправка та отримання поштово-телеграфних відправлень; використання засобів зв'язку та інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет).

На нашу думку, необхідно передбачити

у статті нового КПК, що регулює домашній арешт, визначення конкретних заборон та обов'язків, що стосуються саме цього запобіжного заходу, з урахуванням особливостей його застосування.

За невиконання підозрюваним, обвинуваченим зобов'язань, передбачених таких запобіжних заходів, як особисте зобов'язання та особиста порука, на цих осіб накладається грошове стягнення. Аналогічної норми щодо домашнього арешту немає. Деякі російські вчені вважають, що необхідно передбачити грошову відповідальність особи, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, за невиконання нею своїх обов'язків [19]. Ми погоджуємося з цією точкою зору, оскільки наявність такої відповідальності буде додатковим фактором, що стимулюватиме підозрюваного, обвинуваченого дотримуватися покладених на нього обов'язків.

Вивчення законодавства інших країн також дає підстави для критики норм КПК України, що регламентують застосування домашнього арешту. Так, наприклад, в американській юридичній термінології поняття «домашній арешт» є аналогічним «електронному спостереженню», оскільки суть покарання полягає у встановленні повного електронного контролю над життям засудженого під час перебування вдома. Зазвичай електронні браслети одягають на ногу в районі щиколотки, а приміщення обладнують спеціальними приладами, що дозволяють цілодобово здійснювати контроль за арештантом. При цьому, незважаючи на видимі плюси (перебування в своєму будинку в знайомій і комфортній обстановці), на арештанта покладаються значні обов'язки, за порушення яких передбачено сурові покарання. Приміром, у його житлі не має бути алкогольних напоїв, наркотиків і зброї. Спілкування по телефону обмежується часовими рамками. За наявності комп'ютера з можливістю виходу в Інтернет будь-які переміщення в Мережі відслідковуються. Поліцейські в будь-який час можуть завітати до арештанта, щоб перевірити його стан, справність електронного пристрою та оглянути

квартиру. В окремих випадках арештант зобов'язаний кілька разів на день телефонувати за спеціальним номером до поліції, підтверджуючи свою присутність вдома, називати дату народження, повторювати вимовлені перевіряючим слова та пропозиції. Водночас у разі потреби заарештованому дозволяється відвідувати лікаря, місце роботи або спеціальні програми і курси, наприклад, для лікування від наркотичної чи алкогольної залежності тощо [14].

У Російській Федерації домашній арешт застосовується з 2010 р. як основний вид покарання за злочини невеликої та середньої тяжкості – за наклеп, образи, крадіжку, шахрайство, привласнення або розтрату, а також на термін від 6 міс. до 2 років як додаткове покарання за окремі тяжкі злочини. Практика показала, що новий захід є особливо ефективним відносно підлітків. Адже важливими є не тяжкість покарання, а його невідворотність і адекватність вчиненому. Очевидно, що тюремне ув'язнення, особливо на тривалі терміни, людину калічить. Також домашній арешт позбавляє від контакту з професійними злочинцями. Це гарантується тим, що КПК РФ передбачає більш широкий перелік обов'язків підозрюваного у зв'язку з обранням щодо нього домашнього арешту, а саме заборона і (або) обмеження:

- виходу за межі житлового приміщення, в якому проживає заарештований;
- спілкування з певними особами;
- відправлення та одержання поштово-телеграфних відправлень;
- використання засобів зв'язку та інформаційно-телекомунікаційної мережі «Інтернет» [14].

Не менш цікавим є й те, що з урахуванням стану здоров'я підозрюваного (обвинуваченого) місцем його утримання під домашнім арештом може бути визначено лікувальну установу (ч. 1 ст. 107 КПК РФ).

Відповідно до ст. 125 КПК Республіки Білорусь домашній арешт передбачає наступні види обмежень:

- заборона виходу із житла в цілому або у певний час;
- заборона телефонних переговорів;
- відправлення кореспонденції з вико-

ристанням засобів зв'язку;

- заборона спілкуватися з певною категорією громадян;

- покладання обов'язку відповідати на контрольні дзвінки чи відмічатися у визначені дні та часи в РУВС за місцем проживання [14].

Аналогічні положення щодо обмеження виходу з житла, спілкування з певними особами, отримання та відправлення кореспонденції, а також ведення переговорів з використанням будь-яких засобів зв'язку містить і КПК Казахстану. Місце проживання арештованого може охоронятися. За його поведінкою за необхідності встановлюється нагляд [14].

Усе вищенаведене свідчить про те, що законодавець інших країн підійшов до питань застосування домашнього арешту з більшою увагою.

Безумовно, важливою вимогою вітчизняного законодавства є те, що обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту може бути застосовано лише у кримінальному провадженні і виключно судом. Так, у відповідності до ч. 4 ст. 176 КПК будь-які запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування – слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження – судом за клопотанням прокурора. При цьому слідчий суддя (суд) може відмовити у застосуванні домашнього арешту, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування цього запобіжного заходу обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 176 КПК, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам [29].

З огляду на це, в поданні слідчого чи прокурора повинні буди викладені мотиви і підстави застосування саме домашнього арешту, як більш суворого запобіжного заходу. Щодо підстав застосування запобіжного заходу, то ними можуть бути лише наявність, по-перше, обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а по-друге, наявність ри-

зиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього зазначених підстав.

Саме це, крім обставин, перелічених у ст.ст. 150 і 178 КПК, має враховуватися органом досудового слідства та судом у кожному конкретному кримінальному провадженні при застосуванні домашнього арешту [30]. Зокрема, при вирішенні питання про обрання цього запобіжного заходу, крім наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, у тому числі:

а) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

б) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується;

в) вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого;

г) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність у нього родини й утриманців;

д) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;

е) репутацію підозрюваного, обвинуваченого;

ж) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого;

з) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого;

и) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше;

к) наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;

л) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа,

або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини (ст. 178 КПК) [8].

Зрештою, ч. 6 ст. 181 КПК України встановлює чіткі строки можливого застосування домашнього арешту, що стимулює слідчого вчасно завершити кримінальне провадження, а не затягувати його на невизначений строк.

Тож можна стверджувати, що норми КПК, присвячені застосуванню заходів забезпечення кримінального провадження, свідчать про пріоритет застосування запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою. Про це прямо йдеться у ч. 1 ст. 183 КПК: Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 цього Кодексу [8]. Відхилення від букви закону може призвести до суттєвого ущемлення конституційних прав і свобод громадян та знецінення гуманістичного принципу як такого при обранні домашнього арешту чи іншого запобіжного заходу.

На нашу думку, у законодавстві України необхідно законодавчо визначити форму та зміст відповідальності особи, до якої застосовано домашній арешт, за невиконання нею своїх обов'язків; доповнити статтю, що регулює домашній арешт, конкретними заборонами, обмеженнями та обов'язками із врахуванням особливостей саме цього запобіжного заходу.

Висновки

Зважаючи на прагнення України до Європейських стандартів та підвищену увагу міжнародної спільноти до українського судочинства, впровадження домашнього арешту в національне законодавство є вкрай прогресивним. При цьому його головною перевагою є те, що завдяки цьому гуманному заходу процесуального примусу людині, яка оступилася, надається можливість переосмислити вчинене нею і

виключити її остаточне поглинання кримінальним середовищем. Практика свідчить, що домашній арешт є своєрідним шансом виправитися для людей, які вперше порушили закон, захистом неповнолітніх засуджених від впливу кримінального середовища, полегшенням долі ув'язнених жінок та інвалідів. Як і раніше, вони продовжуватимуть працювати, спілкуватися з близькими та виховувати дітей. Щодо вбивць, гвалтівників, грабіжників, злодіїв-рецидивістів (а так само військовослужбовців, правоохоронців, іноземних громадян, безхатченків), то це послаблення не повинне стосуватися. Не менш важливим є й те, що домашній арешт допомагає розвантажити вкрай переповнені ІТТ і СІЗО, а також зберегти кошти в держбюджеті, за рахунок яких утримуються ув'язнені.

Можна сподіватися, що наведені поправки до норми КПК з плином часу значно оновлять домашній арешт, який працює на повну силу, в дусі тенденції подальшої гуманізації кримінально-процесуального примусу

Література

1. Безрукава А. Ф. Домашній арешт у системі запобіжних заходів за новим кримінальним процесуальним кодексом України / А. Ф. Безрукава // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 203-209.
2. Бельмаз А. П. Проблемні питання домашнього арешту як запобіжного заходу в кримінальному процесі України / А. П. Бельмаз // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – № 4. – С. 135-138.
3. Крайнюк В. Г. Домашній арешт як мера пресечення в уголовном производстве / В. Г. Крайнюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-1. – Ч. 2. – С. 317-324.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України Кодекс від 13 квітня 2012 року // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.

АНОТАЦІЯ

У даній статті особлива увага приділяється новому для українського кримінального процесуального законодавства запобіжного заходу - домашнього арешту. Обґрунтовується необхідність його впровадження в кримінальний процес України. Автор досліджує особливості умов обрання домашнього арешту як запобіжного заходу. Розкриваються недоліки чинного Кримінально процесуального кодексу України стосовно регулювання цього питання та пропонує внесення відповідних змін. Прокоментовано позитивні та негативні сторони такого запобіжного заходу.

SUMMARY

In this article particular attention is paid to the new Ukrainian criminal procedural law of restraint - house arrest. The necessity of its introduction in the criminal process of Ukraine. The author examines the particular conditions for the election of house arrest as a preventive measure. Reveals the shortcomings of the current Criminal Procedure Code of Ukraine concerning the regulation of this issue and suggests appropriate changes. Commented positive and negative aspects of such a measure.

5. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове провадження : монографія / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2012. – 288 с.

6. Макаренко Є. І. Домашній арешт: поняття, мета, підстави і порядок застосування / Є. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 234-240.

7. Мудрецька Г. В., Садікова К. І. Проблеми застосування домашнього арешту як запобіжного заходу у кримінальному провадженні / Г. В. Мудрецька, К. І. Садікова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Юриспруденція. – 2014. – № 8. – С. 260-263.

8. Уваров В. Г. Домашній арешт як запобіжний захід / В. Г. Уваров, В. С. Горещька // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 179-183.